

Ben jij woordenwijs? Woordenschatverwerving bij (jonge) kinderen

Jozefien Loman
pedagogisch begeleider Dienst Curriculum & vorming
Bart Masquillier
projectcoördinator taal Dienst Curriculum & vorming

In doorlichtingsrapporten lees je steeds vaker dat het onderwijsaanbod minder gericht is op expliciete woordenschatverwerving. Dat roept vele vragen op: 'Wat betekent woordverwerving? Welke woorden dienen dan op die expliciete wijze verworven te worden? En is die expliciete woordenschatverwerving de enige weg die naar succes leidt?' In dit artikel bespreken we de verschillende vormen van woordenschatverwerving en kijken we naar welke vorm de beste resultaten oplevert, als je werkt met kinderen met een lage socio-economische status of een andere thuistaal dan het Nederlands.

Hoe verwerven leerlingen woorden?

Kinderen leren waar een woord in een bepaalde context naar verwijst. Ze kleven als het ware een etiket op een voorwerp of gebeurtenis. Bijvoorbeeld: een kind gebruikt 'vis' voor de goudvis die in de kom zwemt.

Elk etiket verwijst naar een categorie van dingen. Bijvoorbeeld: het kind ontdekt dat er veel verschillende zwemmende dieren zijn die vis heten; ze verschillen in vorm, kleur ...

Ieder woord is op zich weer verbonden met andere woorden. Op die manier vormt zich een netwerk van woorden om een bepaald woord. Bijvoorbeeld: het kind leert dat je vissen met een hengel of met een net kunt vangen.

Dat woordverwervingsproces verloopt voor ieder kind op een natuurlijke wijze. Door te luisteren, te lezen, te praten en te schrijven in betekenisvolle situaties waarin de te verwerven woorden functioneel aan bod komen, worden woorden op een natuurlijke wijze aangebracht en herhaald.

Voorbeeld

De kleuterleidster richt naar aanleiding van het thema 'kleding' een experimenteerhoek met sokken in. De kinderen kunnen de sokken sorteren, paren zoeken, sokken vullen, sokken passen ... Met een groepje taalzwakke kleuters speelt de kleuterleidster mee. Ze gebruikt daarbij veelvuldig woorden als 'groot', 'klein', 'rood', 'blauw', 'vullen', 'passen'. De kleuters genieten van het experimenteren en beginnen die woorden ook in hun onderlinge interacties te gebruiken.

Welke woorden verwerven leerlingen op school?

Voor de concepten en de bijbehorende woorden die iemand in het geheugen opgeslagen heeft, gebruikt het onderwijs vaak de term woordenschat.

Leerlingen met een lage socio-economische-status en/of leerlingen met een andere thuistaal leren minder Nederlandse woorden op een natuurlijke manier dan andere leerlingen.

Laag 3
vaktal of zeer specifieke taal in boeken en leerinhouden of vakken

Laag 2
school- en instructietaal of taal die vaak voorkomt op school en in geschreven taal

Laag 1
alledaagse taal

Leerlingen die het Nederlands niet als thuistaal hebben of slechts in beperkte mate, hebben meer nood aan kansen om de alledaagse basiswoordenschat Nederlands te verwerven.

De taal die we op school gebruiken, noemen we de schooltaal. Die taal is vaak complexer en abstracter. Instructietaal is een aspect van de schooltaal. Leerkrachten gebruiken voor de instructies een specifieke woordenschat. Daarbij gaat het vooral over werkwoorden die een bepaalde actie uitdrukken, zoals 'vergelijk', 'definieer', 'omcirkel', 'onderstreep'. Die school- en instructietaal verdient op school bijzondere aandacht bij alle leerlingen, en zeker bij leerlingen met een lage socio-economische status en/of bij leerlingen met een andere thuistaal. Het duurt immers gemiddeld twee jaar, vooraleer een anderstalige leerling de alledaagse Nederlandse taal onder de knie heeft (Vademecum anderstalige nieuwkomers, VVKBaO, 2013). Voor de schooltaal duurt het gemiddeld vijf tot negen jaar (Van den Branden, 2010).

Naast de alledaagse taal of thuistaal en de school- en instructietaal heb je nog een aantal specifieke termen die zelden of nooit voorkomen in de alledaagse taal, of toch niet in die betekenis, maar die vaak aan een bepaalde inhoud of vak verbonden zijn, bijvoorbeeld 'stam', 'volume', 'cel', 'persoonsvorm'. In dat geval spreken we van vaktal.

Voorbeeld

Bovenstaande rekentaal behoort in principe tot de vaktaal. Sommige woorden zijn verwant met de alledaagse taal, maar worden in een abstractere en specifiekere context gebruikt (bijvoorbeeld 'verschil').

Welke verschillende wijzen van aanpak hanteren leerkrachten om woordverwerving te stimuleren?

"Het is duidelijk van belang dat een woord in het taalaanbod opvalt. Het alleen maar frequent aanbieden van woorden is duidelijk niet voldoende om verwervingssucces te garanderen. De rol van instructie kan zijn om bepaalde kenmerken van het taalaanbod opvallend te maken, zodat kinderen er aandacht aan schenken." (M. Verhelst) Dat geldt in het bijzonder voor woorden die we willen laten verwerven in functie van de school- en de vaktaal. De verschillende soorten woorden vragen dus een verschillende aanpak.

Incidenteel of intentioneel: woordenschat aanbod vanuit het oogpunt van de leerkracht

Leerlingen leren woorden vooral incidenteel. Bijvoorbeeld bij het lezen van teksten, het spelen in hoeken, in gesprekken ...

Incidenteel = een vorm van woordenschatonderwijs waarbij woorden en woordbetekenissen min of meer bij toeval aan bod komen.

In bepaalde contexten en voor bepaalde woorden (bijvoorbeeld school- en vaktaal) is een intentionele aanpak nuttig. Ook voor bepaalde doelgroep leerlingen, zoals anderstalige nieuwkomers en leerlingen met een beperkte basiswoordenschat, zal een intentionele aanpak nodig zijn om de kloof met de andere leerlingen te dichten.

Intentioneel = een vorm van woordenschatonderwijs waarbij doelbewust en gestructureerd aan de uitbreiding van de woordenschat gewerkt wordt.

We kunnen twee vormen van intentioneel leren onderscheiden: een vorm waarbij de leerkracht op voorhand een selectie maakt van de woorden die zij doelbewust wil aanbieden (= **intentioneel**) én een vorm waarbij de leerkracht wel nadenkt over visie, structuur en opbouw van het woordenschatonderwijs, maar niet op voorhand bepaalt welke specifieke woorden in een bepaalde activiteit behandeld zullen worden (= **semi-intentioneel**).

Beide manieren van aanpak zijn dus zinvol en vullen elkaar aan.

Voorbeeld

(uit: *Oefenen met schooltaalwoorden* (Wolters-Noordhoff))

De leerkracht kan bij onderstaande tekst van de leerlingen laten afhangen welke woorden aandacht krijgen (incidenteel) en/of zij kan enkele woorden op voorhand selecteren waarop zij zeker wil ingaan (intentioneel).

Scholieren zitten op 'zitbal'

In Zwitserland zitten al meer dan dertigduizend leerlingen op een zitbal. In België zie je de zitbal ook steeds meer: op veel scholen in Antwerpen en Leuven bijvoorbeeld zitten de leerlingen **regelmatig** op de zitbal.

De ballen hebben drie belangrijke **kenmerken**. Ten eerste kunnen ze voor iedereen, leerlingen en leraren, tot de grootte worden opgeblazen. Ten tweede zijn ze van een heel dik, stevig plastic gemaakt. Je kunt de bal bijna niet kapotmaken. Je hoeft dus niet te proberen om de bal kapot te prikken met spelden en punaises en **dergelijke**.

Tot slot kun je op de bal niet wippen, zoals op een stoel. Als je op de zitbal gaat wippen, verlies je je **evenwicht** en val je. Het is **vanzelfsprekend** dat je op de zitbal helemaal rechtzit, omdat je anders valt.

Je **schijnt** op de zitbal beter te zitten dan op een stoel: sommige mensen denken dat leerlingen er sterkere ruggen van krijgen. Een Belgische lerares, die de zitballen gebruikt in haar klas, gelooft dat de ballen **inderdaad** heel goed zijn voor een sterke rug. Ze gelooft bovendien dat kinderen die de zitbal gebruiken, daar geestelijk sterker van worden. Volgens haar leren de leerlingen die de zitbal gebruiken, zich sneller aan moeilijke situaties **aan te passen**. Zou dat **kloppen**?

Impliciet of expliciet: woordenschatverwerving vanuit het oogpunt van de leerling

Leerlingen leren woorden vaak impliciet.

Impliciet = de leerling is zich niet bewust van het feit dat hij nieuwe woorden en woordbetekenissen aan het leren is, meestal omdat de leerkracht hem daar niet op wijst en de leerling met andere doelen bezig is.

Het voorlezen en zelf lezen (van prentenboeken) is een prachtig voorbeeld van impliciete woordenschatverwerving. Leerlingen die op school dagelijks vijftien minuten vrij mogen lezen, lezen ongeveer 1 140 000 woorden per jaar, waarvan ze er een duizendtal verwerven. Ook het interactief en herhaaldelijk voorlezen van prentenboeken draagt bij tot de verwerving van nieuwe woordenschat.

Voorbeeld

Vaak hebben kleuterleidsters wat angst dat bepaalde prentenboeken voor sommige kleuters te hoog gegrepen zijn. Zij 'vertalen' de tekst naar een eenvoudigere tekst door woorden weg te laten en te vervangen of zinsconstructies aan te passen. Toch is het aangewezen ook de moeilijkere boekentaal aan te bieden. Kleuterleidsters kunnen het best herhaald voorlezen. Ze starten dan bij het niet-letterlijk vertellen en gaan geleidelijk over naar het voorlezen van de letterlijke tekst van het prentenboek.

Zowel bij incidenteel als bij intentioneel leren kan de leerkracht al dan niet expliciet met leerlingen op woordbetekenissen ingaan (directe instructie).

Voorbeeld: expliciet ingaan op woordbetekenissen bij incidentele woordenschatverwerving

De leerlingen maken een oefening in de wiskundeles. De leerkracht merkt dat de leerlingen het woord 'mediaan' uit de vorige les niet onthouden hebben. Hij laat een leerling aan de andere leerlingen uitleggen wat dat woord betekent.

Voorbeeld: expliciet ingaan op woordbetekenissen bij intentionele woordenschatverwerving

De leerkracht leest een (prenten)boek voor. Zij heeft vooral aangeduid welke woorden zij met de kinderen zeker wil behandelen. Over die woorden gaat zij in betekenisonderhandeling. De leerkracht zorgt ervoor dat in de daaropvolgende verwerkingsactiviteiten de woorden door de leerlingen actief gebruikt worden. Ze mogen daarbij gebruikmaken van het webschema dat tijdens het voorlezen gemaakt werd.

Het spreekt voor zich dat de leerkracht minder vaak directe instructie zal geven bij incidenteel leren dan bij intentioneel leren. Bij die laatste vorm zal zij de woorden vanuit de betekenisvolle context uitleggen, visualiseren waar het kan, uitbreiden in een netwerk van woorden om ze nadien te herhalen en in te oefenen in andere taken. Het leren van de leerling gebeurt dan expliciet.

Expliciet = de leerling is bewust bezig met woorden en woordbetekenissen, conceptverheldering, netwerkopbouw ... meestal omdat de leerkracht hem daar attent op maakt of omdat de leerkracht zelf een duidelijk accent op de woordbetekenissen legt.

Voorbeeld

In de wiskundeles over 'tijd' verheldert de leerkracht vooraf enkele begrippen.

Kijk, ik heb een klok meegebracht. Een klok geeft de tijd aan. Tijd is hoelang iets duurt. Zullen we bijvoorbeeld eens kijken hoelang één seconde duurt? (uitbeelden en direct uitbreiden) We kunnen tellen hoelang één seconde duurt.

Eén seconde is één tel. Kijk maar! (1 uitbeelden door tellen en aanwijzen) Eén seconde is dus een superkorte tijd. Eén seconde duurt superkort. Zullen we nu eens kijken hoelang één minuut duurt? (uitbeelden en uitbreiden) Ssst (met vinger geconcentreerd de draaiende secondewijzer volgen): Eén minuut duurt zestig tellen, dat is zestig seconden. Eén minuut is ook een korte tijd (eventueel wijzen op de minutenstreepjes: uitbeelden). Eén minuut duurt zestig seconden (wachten en tellen). Eén uur duurt een veel langere tijd (aanwijzen op de klok: uitbeelden, uitbreiden, uitleggen). Daar kunnen we niet op wachten, dat duurt lang. Eén uur duurt zestig minuten (aanwijzen en tellen, 1,2,3 minuten, 4 minuten ...) tot zestig. Kijk, één uur duurt precies zestig minuten (uitbeelden, uitbreiden, uitleggen). De tijd gaat altijd door: seconde, minuut, uur, dag, nacht, week, volgend jaar, zelfs over 100 jaar gaat het nog precies zo. En alle minuten duren even lang en alle uren ook. Enzovoort. Toch, als je je verveelt, lijkt een uur langer te duren dan wanneer je speelt bijvoorbeeld.

Een zo rijk mogelijk en divers taalaanbod

Woordenschatverwerving is een complex gebeuren. Omdat de meeste woorden 'vanzelf' worden verworven, is het in de eerste plaats van belang kinderen onder te dompelen in een zo rijk mogelijk, gevarieerd taalaanbod, een taalaanbod met concrete en realistische taalgebruikssituaties en taaltaken. Vooral spel, spreken en luisteren kunnen naast lezen en voorlezen zeer krachtige leeromgevingen bieden. Voor doelgroepopleerlingen moet ook in het bijzonder intentioneler en expliciet aan woordenschatuitbreiding gewerkt worden. Woordenschatverwerving laat zich moeilijk in een methode vatten: de leerkracht is de methode.

Woordenschatverwerving is ook een zaak van 'taal in de loop van de hele dag' en van alle leergebieden. Het uit het hoofd leren van lijsten met woordjes is absoluut niet de oplossing voor het probleem. In de multiverse scholen van vandaag kun je ook onmogelijk op voorhand een selectie van woorden maken voor al je leerlingen. Maatwerk in de klas en natuurlijke differentiatie zijn vereist! Naast intentionele woordenschatmomentjes zet de leerkracht dus het best de hele dag door zijn 'woordenschatbril' op: zij creëert niet alleen kansen, maar benut ook elk spontaan moment dat zich aandient.

Voor ondersteuning kan elke katholieke basisschool een beroep doen op de pedagogische begeleiding. Voor scholen met meer dan 35% leerlingen met SES-kenmerken is dat de taalbegeleider. Voor de andere scholen kun je terecht bij de schoolbegeleider.

BRONNEN

Verhallen, M. en Nulft, D., *Met woorden in de weer. Praktijkboek voor het basisonderwijs*, Coutinho, Muiderberg, 2002.

Verhelst, M., *De relatie tussen taalaanbod en woordenschatverwerving van het Nederlands als tweede taal door 2,5-jarige allochtone kleuters in Brussel*, Leuven, 2002.

Taal op school. Oefenen met schooltaalwoorden, Wolters-Noordhoff, Groningen, 1996.